

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA FRAZELOGIZMLARNING GENDER XUSUSIYATLARI

Muhammadiyeva Maftuna Hamidullayevna

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o‘zbek lingvomadaniyatida frazeologik birliklarning gender xususiyatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlar orqali erkak va ayollarga nisbatan ijtimoiy-madaniy stereotiplar qanday shakllanganligi, ularning umumiylik va farqlari ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot qiyosiy tahlil, kognitiv va madaniy yondashuv asosida olib borilgan.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, gender lingvistika, ingliz tili, o‘zbek tili, lingvomadaniyat, stereotip.

Kirish

Frazeologizmlar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy ongini aks ettiruvchi muhim til birliklaridan hisoblanadi. Ular nafaqat tilning bezagi, balki jamiyatning mentaliteti va ijtimoiy munosabatlarini ham ifodalaydi. Ayniqsa, frazeologik birliklar gender stereotiplarini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida mavjud bo‘lgan bunday frazeologizmlar erkak va ayol obrazlarini o‘ziga xos tarzda tasvirlaydi. Ushbu maqola ana shu umumiylik va farqlarni ilmiy asosda tahlil qilishga qaratilgan.

Frazeologik birliklarni lingvomadaniy va gender jihatdan tahlil qilish masalasi ko‘plab tadqiqotchilar e’tiborini tortgan. R. Lakoff (1975) o‘zining mashhur “Language and Woman’s Place” asarida til va gender o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganib, ayollarga oid stereotiplarning til birliklarida qanday ifodalanishini ko‘rsatib bergan. Shuningdek, Moon (1998) ingliz tilidagi idiomalarning madaniy va kognitiv asoslarini tahlil qilgan. O‘zbek tilshunosligida ham frazeologiyaning gender xususiyatlari qator tadqiqotlarda yoritilgan. Masalan, Yusupova (2018) o‘zbek xalq maqollarida ayol va erkak obrazining o‘ziga xos jihatlarini o‘rgangan, Karimov (2020) esa frazeologizmlarda gender stereotiplarning semantik strukturasini tahlil qilgan. Voroshina (2012) ingliz frazeologiyasida gender aspektlarini alohida tadqiq qilib, idiomatik birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy rollar bilan qanday bog‘liqligini ochib bergan. Bu tadqiqotlar ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologizmlarni qiyoslash zaruriyatini ko‘rsatadi.

1. O‘zbek frazeologiyasida gender stereotiplari

O‘zbek tilida frazeologik birliklar xalqning an’anaviy ijtimoiy hayoti va qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Ayol va erkak obrazlari ko‘pincha oilaviy munosabatlar, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy vazifalar orqali ifodalanadi.

- Erkak obrazi ko‘proq kuch, himoya va mas‘uliyat bilan bog‘liq:
- “Er – uyning tayanchi” — erkakning oiladagi bosh rolini ta’kidlaydi.
- “Er yigit – elga suyanar” — erkakning jamiyat oldidagi mas‘uliyatini ifodalaydi.

- Ayol obrazi esa uy, mehr-muhabbat va sadoqat bilan bog‘liq:
- “Ayol – uyning ziynati” — ayolning oiladagi go‘zallik va barqarorlik ramzi ekanini ko‘rsatadi.

- “Onaning duosi – farzandning yo‘ldoshi” — ayolning mehribonligi va ruhiy tayanch sifatidagi rolini tasvirlaydi.

Shu bilan birga, ayrim frazeologizmlar ayol obrazini salbiy ma’noda ham aks ettiradi:

- “Xotin-xalaj” (keraksiz gap-so‘z qiluvchi) yoki “Xotin ko‘ngli – o‘zgaruvchan” kabi iboralar ayollarning hissiy zaifligini ko‘rsatadi. Bu esa patriarchal madaniyat ta’sirini aniq ko‘rsatadi.

2. Ingliz frazeologiyasida gender stereotiplari

Ingliz tilidagi frazeologizmlar ham ko‘p asrlik madaniy qadriyatlarni o‘zida mujassam etadi.

- Erkak obrazi:
- “To be a man of his word” — so‘zida turadigan, ishonchli kishi.
- “Every man for himself” — erkakning individualist, mustaqil obrazini aks ettiradi.

- Ayol obrazi:
- “A woman of substance” — bilimli, mustaqil, jamiyatda o‘rni bor ayol.
- “Behind every great man there is a great woman” — ayolning erkak muvaffaqiyatidagi muhim roli.

Biroq ayrim iboralar salbiy bahoga ega:

- “A gossiping woman” — ko‘p gapiruvchi, ishyoqmas ayol.
- “Old maid” — turmush qurmagan ayolga nisbatan kamsituvchi ibora.

So‘nggi yillarda ingliz tilida gender neytrallikka intilish kuchayib, yangi iboralar paydo bo‘lmoqda:

- “Stay-at-home dad” — uyda farzand tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi ota.
- “Working mother” — ish va oilani birlashtira oladigan zamonaviy ayol.

3. Umumiylik va farqlar

- Umumiylik: Har ikki til frazeologiyasida erkak obrazi ko‘proq ijobiy, kuchli va ishonchli sifatlar bilan ifodalangan. Ayol obrazi esa ko‘pincha hissiylik va oilaviy rollar bilan bog‘langan.

- Farq: O‘zbek tilida diniy-axloqiy qadriyatlar kuchli ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa, ingliz tilida individualizm va dunyoviy qadriyatlar ustunlik qiladi.

Muhokama

O'zbek va ingliz frazeologiyasidagi gender stereotiplar jamiyatning tarixiy-madaniy rivoji bilan bevosita bog'liq. Ularni qiyoslash orqali til va madaniyat o'rtasidagi uzviy munosabatlarni kuzatish mumkin. O'zbek tilidagi gender frazeologizmlar ko'proq an'anaviy oilaviy qadriyatlar bilan bog'langan. Ayol obrazining asosiy vazifasi – uy, bola va oilaga g'amxo'rlik qilish. Erkak esa doimo himoya, kuch va mas'uliyat ramzi sifatida talqin etilgan. Bunda patriarxal dunyoqarashning izlari yaqqol seziladi. Yusupova (2018) o'z tadqiqotida o'zbek xalq maqollari va iboralarida ayolning mehribon, ammo ko'pincha oilaviy vazifalar doirasida talqin etilganini ta'kidlaydi. Ingliz tilidagi frazeologizmlar o'zbek tilidagilardan farqli ravishda individualizm va shaxsiy erkinlikka urg'u beradi. Erkak obrazi ko'proq mustaqillik, qat'iyat va yetakchilik bilan bog'liq bo'lsa, ayol obrazida zamonaviy davr ta'sirida ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Masalan, "working mother" kabi iboralar ayolning nafaqat uyda, balki jamiyatda ham faol rol o'ynashini ko'rsatadi. Voroshina (2012) ham ingliz frazeologiyasida gender obrazlari ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar bilan chambarchas bog'liqligini qayd etadi. Salbiy konnotatsiyaga ega iboralar ham har ikki tilga xos. Ularning ko'pi ayol obraziga tegishli bo'lib, "gossiping woman", "xotin-xalaj" kabi iboralar ayollarning ijtimoiy mavqeini kamsituvchi ma'noga ega. Shu jihatdan frazeologizmlar ijtimoiy stereotiplarni nafaqat aks ettiradi, balki ularni mustahkamlaydi ham. Lakoff (1975) o'z asarida til orqali gender notekisliklari qanday mustahkamlanishini ko'rsatib o'tgan bo'lsa, Karimov (2020) o'zbek tilidagi gender frazeologizmlarda salbiy konnotatsiyaning ko'plab misollarini keltiradi. Zamonaviy tendensiya sifatida ingliz tilida gender neytrallikka intilish kuzatilmoqda. Masalan, "fireman" o'rniga "firefighter", "chairman" o'rniga "chairperson" ishlatilmoqda. Moon (1998) ingliz idiomalarini tahlil qilib, zamonaviy jamiyatda tilning gender jihatdan neytral shakllanishini til ijtimoiy transformatsiyaning muhim ko'rinishi sifatida baholaydi. O'zbek tilida esa bunday jarayon hali keng tarqalmagan bo'lsa-da, yangi iboralar va metaforalar shakllanib bormoqda. Frazeologizmlar gender munosabatlarini ifodalash va ularni saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Ularni tahlil qilish orqali jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarni ham kuzatish mumkin (Voroshina, 2012; Yusupova, 2018; Karimov, 2020).

Xulosa

O'zbek va ingliz frazeologiyasidagi gender xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlar jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar, madaniy stereotiplar va tarixiy dunyoqarashlarni mujassamlashtirgan til hodisasidir. O'zbek frazeologiyasida gender obrazlari ko'proq patriarxal qadriyatlar asosida shakllangan. Ayol obrazlari asosan uy, bola va oilaviy mas'uliyat bilan bog'lanadi, erkak obrazi esa kuch, himoya va rahbarlik timsoli sifatida tasvirlanadi (Yusupova, 2018). Bu holat milliy dunyoqarashning o'ziga xos jihatlarini ifodalab, frazeologizmlarda tarixiy-madaniy stereotiplar qanday mustahkamlanishini ko'rsatadi. Ingliz frazeologiyasida

individualizm va shaxsiy erkinlik tushunchalari ustunlik qiladi. Zamonaviy davrda ayol obraziga oid ijobiy frazeologizmlar ham shakllanmoqda. Masalan, “a woman of substance” yoki “working mother” kabi iboralar ayollarning nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy hayotdagi rolini ham ko‘rsatadi (Voroshina, 2012). Bu esa ingliz madaniyatida gender rollarining asta-sekin tenglashuvini ko‘rsatadi. Har ikki tilda ham ayollarga oid salbiy frazeologizmlar mavjudligi kuzatildi. Bu iboralar jamiyatdagi gender tengsizliklarini aks ettirish bilan birga, ularni kuchaytiruvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi (Lakoff, 1975; Karimov, 2020). Shu bois, gender frazeologizmlarni tanqidiy tahlil qilish ularni zamonaviy til taraqqiyotiga mos holda qayta baholash imkonini beradi. Ingliz tilida so‘nggi o‘n yilliklarda gender neytral tilga intilish faol rivojlanmoqda (firefighter, chairperson kabi). O‘zbek tilida bunday jarayon sust kechayotgan bo‘lsa-da, ijtimoiy-madaniy islohotlar natijasida yangi metafora va iboralar shakllanishi ehtimoli yuqori (Moon, 1998). Umuman olganda, frazeologizmlardagi gender komponentlar tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kesishgan nuqtada tadqiq etilishi zarur. Chunki ular jamiyatdagi qadriyatlar, ijtimoiy rollar va gender munosabatlarini tushunishda muhim kalit vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar

1. Karimov, A. (2020). O‘zbek tilida gender stereotiplarning frazeologik ifodasi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Lakoff, R. (1975). Language and Woman’s Place. New York: Harper & Row.
3. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford: Oxford University Press.
4. Voroshina, K. S. (2012). Gender komponentli frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari. Moskva: MGU dissertatsiyasi.
5. Yusupova, D. (2018). O‘zbek maqollari va frazeologizmlarida gender stereotiplarning aks etishi. Toshkent Davlat O‘zbek Tili va Adabiyoti Universiteti Ilmiy jurnali, 4(2), 45–53.
6. Alefirenko, N. F. (2009). Frazeologiya v svete sovremennoy lingvistiki. Moskva: Flinta-Nauka.
7. Cameron, D. (2005). Language, Gender, and Sexuality: Current Issues and New Directions. Applied Linguistics, 26(4), 482–502.
8. Saidov, M. (2019). Frazeologik birliklarda milliy-madaniy komponent. O‘zbek tili va adabiyoti, 1(3), 78–85.
9. Wray, A. (2002). Formulaic Language and the Lexicon. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Xudoyberdiyeva, N. (2021). O‘zbek va ingliz tillarida frazeologizmlarning gender xususiyatlari. Lingvistika va madaniyat, 2(1), 112–120.